

Portreti

doi: [10.21464/fi37113](https://doi.org/10.21464/fi37113)

Šefket Krcić

Univerzitet u Novom Pazaru, Dimitrija Tucovića bb, RS–36300 Novi Pazar
dr.s.krcic@uninp.edu.rs

Estetička i poetska misao Vujadina Jokića

Uvod

»Vujadin Jokić pripada redu istaknutih jugoslavenskih filozofa druge polovice XX. stoljeća. U filozofsku literaturu unio je nove teme, pristupe i poticaje. U filozofiji su ga najviše privlačile, i do njih je najviše držao, ideje i stavovi koji u sebi sadrže otvorenost: otvorenost k drugom i drugačijem, otvorenost prema budućnosti. Filozofski opus Vujadina Jokića od značaja je za budućnost filozofskog mišljenja. Otuda njegovo djelo zaslužuje posebnu pažnju.«

Nikola Racković¹

Rackovićeva misao dokumentarno nas uvodi u smisao i strukturu djela Vujadina Jokića, kao Filozofa i Čovjeka, te nas upućuje na originalnu filozofsku, estetičku i poetsku misao neopravdano zapostavljena i zaboravljena mislioca. Vujadin Jokić (1928.–1986.), filozof, estetičar, kritičar i pjesnik rođen je 23. prosinca 1928. godine u Velici kod Plava (Crna Gora). Rano je ostao bez roditelja, nakon što je otac poginuo u partizanima kod Kruševca, a majka spaljena u požaru sela Velika 28. srpnja 1944. od strane njemačke divizije »Princ Eugen«. Mladog šesnaestogodišnjeg Vujadina tada je osobno spasio prevoditelj Bejto Redžepagić.² Imao je teško djetinjstvo i mladost, slično Erazmu Roterdamskom. Nakon oslobođenja, zahvaljujući društvenoj pomoći i vlastitoj moralnoj odgovornosti, uspješno je završio najprije Gimnaziju i Učiteljsku školu u Beranama i Sarajevu, a zatim čistu filozofiju. Diplomirao je studij filozofije u Skopju (1956.), magistrirao iz grane estetike u Beogradu (kod Bogdana

¹ Nikola Racković (Beri, 1935. – Beograd, 2015.) družio se često s Jokićem u Beogradu i bio je jedan od rijetkih koji mu je znao prići i s njime održavati komunikaciju, tako da je sasvim jasno da je na primjeren način formirao svoj etički i estetički stav o njemu.

² Redžepagić je svjedočio da ga je uspio spasiti tako što ga je predstavio kao svog pomoćnika. Od tada su, pa do kraja života, Jokić i Redžepagić ostali neizmjerni prijatelji. Jokić je na Redžepagićev prijedlog studirao u Skopju, gdje je Redžepagić radio na fakultetu, a zatim ga je predložio za angažman na Sveučilištu u Prištini.

Šešića, 1959.), obranio doktorat iz grane estetike u Beogradu pod naslovom »Geneza stvaralaštva Tina Ujevića« (1969., mentor je bio akademik Velibor Gligorić). Radio je kao profesor filozofije u Pečkoj gimnaziji 1956./1957. godine, zatim u Republičkom sekretarijatu za kulturu Srbije (1957.–1968.), u Zavodu za proučavanje kulture u Beogradu, te kao samostalni istraživač docent beogradskoga i prištinskoga sveučilišta (1965.), a od 1976. godine postao je redoviti profesor, zatim od 1981. godine redoviti profesor Fakulteta za dramske umjetnosti u Beogradu i redoviti profesor po pozivu Sveučilišta »Veljko Vlahović« u Titogradu (Sada Sveučilište Crne Gore u Podgorici), odnosno na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Uređivao je časopise *Kultura* (Beograd, 1968.–1972.), *Književna kritika* (Beograd, odgovorni urednik, 1970.–1985.) i *Luča* (Nikšić, od 1984. godine do smrti).³

Nakon što je prošao sjajno obrazovanje iz filozofije, književnosti i srodnih disciplina, Jokić je s velikom lakoćom pisao za mnoge časopise i listove. Njegovo dostojanstveno držanje i pristojno iznošenje stavova omogućilo mu je izuzetnu komunikaciju i ulazak u velike intelektualne krugove. Živio je svojevrsnu filozofiju života kojom je u zanosu gledao na umjetnost. Imajući u vidu da je Jokić bio angažirani nezavisni intelektualac i pisac, koji je bio daleko od svih ideologija i tzv. *izama*, nije ni po čemu zaslužio da bude zaboravljen od institucija. Prerani i iznenadni odlazak u vječiti smiraj bio je izuzetan gubitak ne samo za beogradski filozofski krug nego i za crnogorsku i jugoslavensku filozofiju. Jer Jokić je važio za jednu suptilnu misaonu pojavu individualnog mislioca koji je užem krugu svojih suradnika i prijatelja znao na uman način prenositi ne samo svoja filozofska i estetička gledišta nego i svoja originalna slobodarska – liberalno-demokratska – uvjerenja bez obzira na to što se nikad ozbiljnije nije laćao političkih angažmana, nego ga je nosila jedna profinjena filozofija odgoja kakvu je naslijedio od svog učitelja mišljenja Pavla Vuk-Pavlovića, iz njegovog radnog skopskog perioda mišljenja, i uzorne filozofese Zagorke Mičić, čije je fenomenološke stavove huserlovski i hajdegerijanski tumačio i u diskusijama njegovao. Zato je cilj ovog portretiranja otvoriti djelić svijetle istine o životu i djelu intelektualca koji je rano sazrio u svojevrsnog antičkog mudraca, što su u razgovorima za ovaj portret priznavale takve intelektualne veličine kao što su Slobodan Tomović, Miomir Dašić, Rade Konstantinović, Nikola Milošević, Nikola Racković i drugi koji su Jokića poznavali. U svakom svom djelu, u svakom razgovoru i predavanju zalagao se za kritičnost i visok filozofski nivo promišljanja. Ovu brigu za očuvanje duhovne ostavštine preuzeo je prvo Savez filozofskih društava Jugoslavije, koji je u veljači 1987. održao međunarodni simpozij o refleksijama koje donosi Jokićevo djelo *Filozofija i poezija*. Zatim je dužnu pažnju prema Jokićevom djelu ukazivalo Društvo etičara i estetičara Crne Gore, sve dok ovo društvo nije bilo razoreno od strane neostaljinističkih vlasti Crne Gore.

Nakon iznenadnog Jokićeva odlaska, nastojao sam iz prve ruke promisliti čitav njegov kompleksni filozofsko-estetički opus, uz korištenje i redigiranje ranije objavljenih priloga o njegovim djelima i konstrukciju projekta knjige *Filozofija Vujadina Jokića*, kako bismo se na dostojanstven način oprostili od svog profesora i prijatelja, koji će mi nedostajati do kraja života. Izuzimajući povremene kontakte sa zajedničkim prijateljem Slobodanom Tomovićem, gotovo da nisam imao priliku da se s nekim pobliže konzultiram da bih što sveobuhvatnije obradio Jokićev opus. Nastojao sam prilikom obilježavanja prve obljetnice, zatim, pete, desete i dvadesete obljetnice, prigodnim tekstovima podsjetiti na njegovo djelo, kao i sada već tridesete obljetnice, da bi se ime i djelo Vujadina Jokića odgovornim sjećanjem sačuvalo od zaborava. Da bi se to riješilo, neophodno je objaviti izabrana Jokićeva djela u deset knjiga, kako

je to i uobičajeno kada su u pitanju mislioci visokog ranga. U svakom slučaju, izazove mišljenja jednog rijetkog filozofa, kakav je bio Vujadin Jokić, vidim kroz tri teme: 1. Čovjek – individua; 2. Literatura – susret filozofije i poezije (igra kao početak simbolizma u Ujevićevom mišljenju, kao i u stihovima brojnih jugoslavenskih pjesnika: Aleka Vukadinovića, Vita Markovića, Rajka Sjekloće, Stevana Raičkovića i drugih); 3. Svijet – filozofija slike suvremenog mišljenja.

Originalno poimanje filozofije i estetike

»Nijedna filozofska misao ne misli prošlost (...). Uči u povijest znači nadići sadašnjost, nadići ono sad i ovdje...«

Vujadin Jokić

Poimanje filozofije

Vujadin Jokić je filozofiju shvatio u iskonskom značenju. Jasno, filozofiju je shvatio i kao pogled na svijet, čovjeka i kao život uopće. Jokić je o filozofiji raspravljao kao o posebnom području ljudskog duha, ističući pritom da je put u filozofiju vrlo težak i dug. No kritičko mišljenje i mnijenje ne idu zajedno. Jer stalno smo upozoreni da mislimo na relaciji *filozofija–stvarnost*. On je isticao da se pred filozofijom uvijek mora stajati s otvorenim pitanjima u odnosu na filozofiju i u odnosu na sebe, kao i na zanat – da se nikad ne stiže. U to nas uvjerava i njegova krilatica »Ne učite, nego studirajte«, koju je svake godine (u prvom predavanju) izgovorio studentima. Jer filozofiji se može pristupiti samo filozofski.

Jokić je filozofiju određivao, odnosno definirao kao ljudsku duhovnu aktivnost koja se bavi bitkom i ljudskom akcijom, zatim pitanjima postojećeg i ljudske biti u tom postojećem. U strukturi promišljanja povijesti filozofskog mišljenja, Jokić polazi kroz trijadu disciplina: *ontologija*, *gnoseologija* i *antropologija*. Iako je njegovo filozofsko djelo stvarano u vremenu ideologijske ateizacije filozofije, ipak je ovaj filozof gajio i diskretno razvijao svoju idealističku sliku svijeta, koja je predstavljala smisao u vremenu. Izgradnja takve pozicije zapaženo je utjecala na njegovo osobno filozofsko držanje i življenje u skladu s vlastitim filozofskim vidicima. S kolegama je filozofski raspravljao o fundamentalnim pitanjima razumijevanja svijeta i života. Imao je posebno razumijevanje prema različitim filozofskim strujama i školama, ali se nijednoj nije priklanjao. Težio je prirodnoj filozofiji, tj. onom mišljenju što čini bit mišljenja. Posebno je izgrađivao naklonost prema drukčijem mišljenju, za kakvo je smatrao da potiče razvoj filozofije i filozofskog mišljenja. Ako bismo, ipak, mogli svrstati Jokićevu misao u određeni pravac suvremene filozofije, onda je ona najbliža filozofiji egzistencije i filozofiji života. Uvijek je znao otvoriti nova filozofska pitanja i naznačiti putokaze ljudskog duha. Za ovog mislioca, filozofija uvijek pita i sama sebe; kao takva, dovodi u pitanje.

3

Monografije: *Simbolizam*, Cetinje 1967.; *Društveni položaj slobodnih umjetnika*, Beograd 1969.; *Geneza stvaralaštva Tina Ujevića*, Beograd 1971.; *Pozorište i publika*, Beograd 1974.; *Filozofske i književno-kritičke rasprave*, Priština 1975.; *Razmeđa savremene filozofije*, Priština 1981.; *Marksovo viđenje*

umjetnosti, Nikšić 1983.; *Uvod u filozofiju*, Nikšić 1983.; Titograd 1988.; *Filozofija i poezija*, Beograd 1986.; *Principi opstanka*, Plav 1986.; *Filozofija Martina Hajdegera*, Nikšić 1988.; *Filozofija Serena Kjerkegora*, Podgorica 1988..

Otuda je, kako su to učili znalci njegova djela, S. Tomović i N. Racković, Jokićev smisao traženja definicije filozofije u biti stvari razmišljanje o biti svake filozofije. Prema Jokićevu mišljenju, filozofija se određuje filozofiranjem. Dakle, preko filozofiranja pronalazimo filozofiju i određujemo je kao misao i pogled na svijet i pogled u budućnost. Ono najvažnije jest to da je Jokić filozofiju izlagao na otvoren, tj. na anti-školski način. Prema njemu, svodenjem filozofije na školsku metodu dolazi se do krize filozofskog mišljenja jer samo jedan otvoren anti-školski način predstavlja traženje ideje jedne originalne filozofije. Prema Jokiću, filozofija od najranijih početaka, kod drevnog Istoka, zatim od Jonjana, preko grčkih klasika, do suvremenih mislilaca, postavlja pitanja odnosa čovjeka i totaliteta, tj. cjeline globalizacije, kako bismo danas rekli. Na taj način, Jokić je promišljao predmet filozofije kao univerzalnost mišljenja.

Jokićevo shvaćanje filozofije prisutno je u svim njegovim radovima. Međutim, nešto određenije o tome govori u djelu *Uvod u filozofiju*. Jokić polazi od čuvene Fichteove izjave: *kakav je čovjek takva mu je i filozofija*. Time je, na sebi svojstven način, želio reći: *kakvi smo ljudi takve su nam i ideje i praksa*. Jer, prema njemu, filozofija se potvrđuje praxisom, ali i praxis filozofijom. Otuda i strah jednog dijela društva od filozofije jer se filozofija ispostavlja kao mišljenje praxisa, tj. kao praxis određenog mišljenja. Iz toga slijedi i Jokićev ključni zahtjev, naime prilikom razgovora s kolegama i prijateljima, da bi nam filozofija morala biti moralna obaveza s obzirom na naše ciljeve. Kad govori o filozofiji, Jokić prvo uvodi u filozofsko mišljenje, najprije kroz imenovanje pitanja i problema, onda kroz dovođenje u vezu tih pitanja i problema, a zatim kroz razmišljanja i traženja izvora nezaobilaznih pojmova i kategorija. Postavljanjem pitanja i problema on postavlja filozofsko mišljenje u odnosu na prepreke koje daje filozofski problem (bilo u tekstu ili u razgovoru) onome koji čita ili s kim se razgovara. On je neprestano ukazivao na zablude u dosadašnjim mišljenjima filozofije i filozofskom promišljanju svijeta. U shvaćanju filozofije Jokić je isticao da je potrebna orijentacija od znanja činjenica.

U prilog svakoj filozofiji idu i argumenti teorije i argumenti prakse. Usprkos svemu tome, stanje nije zadovoljavajuće. Prema Jokiću, nije zadovoljavajuće s obzirom na ulogu filozofskog govora i mišljenja za stvar povijesnog stava prema svemu postojećem i onom nadolazećem. Ali i s obzirom na pedagoške aspekte filozofije, uzeto u cjelini. On je isticao Marxovu intenciju da se stvarnost ne može uzdići do filozofije bez filozofije. Ako to ne postoji, onda je nemoguća egzistencija kritičke misli. S druge strane, nemoguća je socijalizacija i humanizacija povijesti bez filozofskog promišljanja jer filozofiju ne može zamijeniti nikakvo drugo znanje ili, pak, druga znanost. Filozofija omogućava razvoj sposobnosti mišljenja i sposobnosti traganja. Često se pozivao na čuvenu Marxovu misao:

»Filozofija se ne nalazi izvan svijeta, kao što se ni mozak ne nalazi izvan čovjeka.«

Jokić je filozofiju poimao kao smisao i otvoreni način ljudskog življenja. Ona je, po njemu, bitna mogućnost čovjeka. Zato piše:

»Filozofiju smatram kao razaranje filozofije, tj. kao 'svadbena razaranje' « (*Filozofija i poezija*)

Dakle, filozofija je, prema Jokiću, samo razmišljanje i traženje, a početak filozofije je samo filozofiranje. On tvrdi da se filozofija određuje samo filozofiranjem. Jasno, preko filozofiranja pronalazimo i određujemo filozofiju. Jokić u svom *Uvod u filozofiju* ističe:

»Filozofija je put prema početku jednog početka bez tudine i zablude (...).«

Zasigurno, to je put

»... prema pravom čovjeku, prema oslobođenom čovjeku, to je put oslobađanja. U tome moraju sudjelovati sve discipline i sama praksa kao dio tih disciplina i obratno.«

I dalje nastavlja:

»Filozofija je od svojih početaka postavila pitanje odnosa čovjeka i totaliteta. Ona je tako nastala i dalje postoji kao specifični misaoni put, prožet totalitetom pri čemu kao osnovnu pretpostavku ima postojanje svijeta, tj. bitka iz čega i nalazi smisao traženje uvijek novih sadržaja tog oblika. To je ostalo kao osnovni predmet filozofiranja, bolje: univerzalnost tog oblika.«

Za Jokića, filozofija ostaje otvoreno pitanje i otvoreno mišljenje. Svoje vide-nje filozofije Jokić potvrđuje tumačenjem Marxova shvaćanja filozofije. Ovo pitanje on, s punim pravom, smatra najotvorenijim pitanjem bića u biti našeg praxisa. Dalje, on se pita, koliko je u suglasju naš praxis s mišljenjem Marxa s čijom bismo misli mogli ili trebali biti programski opredijeljeni i deklarirani. Jokić je mišljenja da živjeti u duhu Marxa najprije mora značiti istraživanje prepreka koje omogućavaju promjenu svijeta i promjenu stanja, a onda su-protstavljanje tim preprekama. Zato je to filozofska kritika svijesti i kao takva je nezaobilazna za napredovanje u kulturi mišljenja.

U tom duhu Jokić i artikulira Marxovu filozofiju:

»U duhu Marxa filozofija je duhovna aktivnost koja obavlja teorijsku i praktičnu kritiku svijeta i to u smislu njegove promjene, a ne njegovog objašnjenja.«

Prema njemu, filozofija predstavlja način samoistraživanja istine. Kao takva ona pripada cjelini i bez čovjekova je posredovanja nemoguća. Bio je uvjere-nja »da se filozofija događa pomoću čovjeka i to kao samoupitanost«. Isticao je različite prilaze u filozofiji, konstatirajući da nisu nikakvo zlo, nego su oni pripadni filozofiji. Prema njemu, za filozofiju je najgore što postoji nizak nivo promišljanja, nedostatak kritičnosti, apologetika i ideološke premije. On je govorio da se filozofsko mišljenje zbiva kao filozofsko otvorenje i kao omogućavanje budućeg mišljenja i budućeg iskušavanja svijeta. S punim je pravom naglašavao da filozofija vrijedi toliko koliko se vjeruje u napredak kao ljudsko bogaćenje ljudskim bitima. Čvorišne točke u povijesti filozofije, koje omogućuju filozofsko otvaranje, prema njemu su: ideja *Istine*, te ideje *Dobroga* i *Ljepote*. Ove kategorije konvergiraju u Jokićevu mišljenju i nalaze se na vječnom filozofskom putu.

Poimanje estetike

Estetika u Jokićevu mišljenju predstavlja proučavanje osjećanja, pojmova i sudova koji proizlaze iz promišljanja i, prije svega, poštovanja svijeta umjet-nosti. Prema njemu, estetička teorija bavi se pitanjima kao što su: Što je to umjetničko djelo?; Što čini jedno umjetničko djelo uspješnim?; te razmatra oduševljenje i razočarenje umjetničkim djelom. O tome najbolje svjedoči Jo-kićevo sagledavanje estetičkih i poetičkih tokova u vremenu, a posebno u otvorenosti određenja estetičkih i poetičkih formi umjetničkog djela koje je Jokić promišljao u duhu fenomenološke i ontološke estetike. Jokićevo odre-đenje estetike polazi od filozofsko-ontološkog i fenomenološkog u istraživa-nju i ispitivanju preduvjeta i kriterija umjetničkog posuđivanja (kod svih vrsta umjetnosti), zatim stvaranja i doživljavanja i uopće vrednovanja umjetničkog djela. Svoju je istraživačku pažnju ovaj autor posebno usmjerio na problem

odnosa filozofije i poezije. Predavanja iz estetike koja je držao problemski, kako iz povijesti estetičkih fenomena, tako i iz ispitivanja pojedinih problema i fenomena umjetničkog djela, ostala su uglavnom u rukopisnoj ostavštini, uslijed iznenadne smrti ovog autora. U svojim djelima, Jokić je posebno istraživao i objavljiva estetičke studije koje se tiču Kierkegarda, Jaspersa, Heideggera, Sartrea i drugih eminentnih filozofa.

Jokić je njegovao otvoreno kritičko mišljenje u promišljanju *određenja poetike*. Dakle, *poetika* je u *Jokićevu* filozofsko-književnom mišljenju disciplina koja proučava, odnosno ispituje zakone o osobitosti umjetničkog stvaranja. Kao takva, ova je disciplina bliska i komplementarna s teorijom književnosti, ali je razlika u tome što je shvaćena kao *sistem* koji je zajednički za književne i filozofske pojave i stvaralaštvo u totalitetu. U pitanju je disciplina koja propisuje norme stvaranja, a u tom je smislu riječ o normativnoj poetici. Ako se usredotočuje na utvrđivanje sistema stvaranja jednog pisca ili jedne škole, onda je to poetika pisca ili poetika nekog pravca, primjerice romantizma, realizma, simbolizma (pravca u kojemu je ovaj filozof i estetičar ostavio izuzetan trag), zatim nadrealizma itd. U drugom slučaju, ako kritičar ili estetičar komparativno izučava srodne pojave i tipove u dijakronijskom presjeku, onda je riječ o povijesnoj poetici. Pojam *poetika* u *Jokićevu* mišljenju etimološki se razvija iz grčkog pridjeva *poietikos* (pjesnički), što označava ovaj fenomen koji se odnosi posebno na pjesništvo, odnosno filozofiju i pjesništvo. Jokić naglašava da je ovaj pojam uveo Aristotel sa spisom *Poetika* (u originalu je nosio naziv *O pjesništvu – Peri poietikes*). Sami antički Grci pjesničku vještinu nazvali su *poietike thne*, što je u latinski ušlo kao *ars poetica*; u tom se duhu ova disciplina razvila i u modernom mišljenju.

Prema *Jokićevu* mišljenju, estetika i umjetnost su bitni prenosioci životne istine, a zbog čega je njegov život poistovjećen s filozofijom i estetikom. Kao estetičar, Jokić je demonstrirao jedno izuzetno estetičko zadovoljstvo, u epikurejskom smislu riječi, i skretao je pažnju na poeziju, tragedije, muziku, arhitekturu, slikarstvo, kiparstvo i druge umjetničke pristupe. Posebno je uložio umjetnički napor u opažanje lijepog i moralnog u literaturi i u to da ga na umjetničko-filozofski način fundira kroz univerzalno i esencijalno življenje. Njegovo rješenje života leži u svijesti harmonije uma i mašte jer je on kao mislilac ovu harmoniju transcendentno doživljavao kao ljudsku neophodnu objektivnost. Svoje dileme i nedoumice rijetko je kad otvoreno saopćavao. Najčešće je govorio svojom zagledanošću u imanentno biće i šutnjom.

Kritičke rasprave o Marxovu poimanju umjetnosti

»Marxove misli o umjetnosti su utkane u cjelokupno njegovo pregnuće i viđenje, u njegovu duhovnu optiku.«

Vujadin Jokić

Interesantno, jedno stoljeće od smrti Karla Marxa, 1983. godine, u Crnoj je Gori obilježeno knjigom Vujadina Jokića *Marksovo viđenje umjetnosti*. U njoj autor, u duhu samih klasika marksizma, pruža mogućnost pravilnog tumačenja Marxova poimanja umjetnosti, što najbolje govori sam podnaslov navedene knjige »Marks i na njegovom tragu«. To znači da je Jokić ispitivao Marxovu misao na vrlo korektan način, kao što se i na profinjen način dis-

tancirao od marksizma, i to u vremenu kada je ovaj ideologijski pokret bio u najvećoj ekspanziji. Otuda treba pojmiti i Jokićevu filozofsku povučenu bez obzira što je bio predvodnik generacije.

Navedeno Jokićevo djelo čine tri kruga pitanja. Prvi krug pitanja tiče se tri ključne teme Marxove filozofije, gdje autor promišljeno uvodi čitaoca u istraživanu problematiku temama: dijalektika, povijesnost i humanizam, dovodeći ih pritom u dijalektičku vezu. Drugi krug pitanja Jokićeve studije proizlazi iz prvog i naslovljen je samim imenom knjige. Ovo nam poglavlje omogućava cjelovitije sagledavanje Marxova odnosa prema umjetnosti, dakle više nego što smo do tada imali prilike čitati u našim krajevima. U spomenutom poglavlju pisac je obradio pitanja: Marxovo viđenje umjetnosti, Marxovu misao umjetničkog i umjetnost (formiranje i oslobađanje ljudskih osjetila, oblikovanje po zakonima ljepote, umjetničko uživanje, umjetničko stvaranje i djelanje njegove prirode), Marxov pojam realizacije filozofije i umjetnosti, umjetničko u Marxovom djelu i naposljetku, peto poglavlje koje se tiče Galvana della Volpea i Lava Vigotskog i njihovog rada »O jednom Marxovom stavu«. Značajno je da Jokić u trećem poglavlju »Marxovo viđenje umjetnosti« obrađuje tri nezaobilazna suvremena mislioca, i to u podnaslovima: »Filozofija ispunjenja Ernsta Blocha«; »Blochova filozofija umjetnosti kao filozofija utopijskog«; »Adornova filozofija umjetnosti« i »Marcuseove ideje o umjetnosti«. Upravo je u ovom djelu proučavao i domišljao misao o umjetnosti onih filozofa koji misle na Marxovu tragu, čime je na jedan način zaokružio i uobličio ovu knjigu s ciljem uspostavljanja dijaloga suvremenih filozofa i Marxa, kao i stvaranja Marxove misli o umjetnosti na tragu filozofskog moderniteta.

To stavljanje, ističe Jokić, pokazuje da prava Marxova misao izražava zahtjeve modernosti. Jokić u ovom djelu smatra da je Marxov teorijski rad jedinstven i predstavlja jedan zaokruženi i nedisciplinirani sistem. Viđenje umjetnosti je samo jedan od *entiteta* (elemenata) cjelovitosti viđenja svijeta. Za Marxa važi Hegelova misao iz *Fenomenologije duha*: da je tek cjelina istina, a put je do te cjeline njen dio. Teorija je *eo ipso* metoda. Umjetnost je utkana u biće jednog svijeta, ali ne u smislu istine kao adekvatnog odraza nego istine samog svijeta, njegove prakse posebno. Umjetnost kao praxis stvaralačkog otkrivanja i življenja može biti samo čovjeku odgovarajući čin promjene tog svijeta. Jokić polazi od uvjerenja prema kojemu je svijet umjetnosti

»... utkan u biće jednog svijeta i iskazuje biće toga svijeta, ali ne u smislu istine kao adekvatnog odraza, nego istine samog svijeta, njegove prakse. Umjetnost kao praksa, stvaralačkog otkrivanja i oživljenja, može biti samo čovjek u odgovarajućem revolucionarnom činu promjene tog svijeta.«

Promatrano u cjelini (u razgovorima koje sam vodio s Jokićem imao je običaj kazati da »Marx nije ozbiljno pročitano«, da se »bavi Marxom, a ne marksizmom«), knjiga je obogatila marksističku publicistiku kao doprinos razvoju kreativnog, antidogmatskog i integralno-kritičkog marksizma koji se ozbiljno uključuje u tokove suvremene filozofske situacije. Ova je knjiga ujedno predstavljala poticaj budućim istraživačima Marxove estetičke misli da se lakše orijentiraju kroz kompleksno Marxovo djelo jer Marx o umjetnosti raspravlja u gotovo svim svojim djelima, fragmentarno, ali ipak značajno za suvremenost. Stoga je publikacija predstavljala dotad najsystematičnije prezentiranje i tumačenje Marxovih stavova prema umjetnosti na jedan filozofsko-estetički način. Njena pojava značila je tada važan događaj u našem filozofskom i uopće kulturnom životu.

Estetičar na djelu

»Već na samom početku svoje intelektualne djelatnosti Vujadin Jokić je počeo ispitivati odnos poezije i filozofije. Povod su bili simbolička poetika i poezija Tina Ujevića.«

Radivoje Mikić

Od samog početka stvaranja svog opusa Jokić se kreće prostorima suvremene filozofije, estetike i književne kritike. U svojim suptilnim i analitičko-kritičkim istraživanjima rasvjetljava odnos i međuvezu ovih disciplina. U svom bogatom stvaralačkom opusu Jokić je interesantno ispitivao mogućnosti filozofije u poetskim stihovima značajnih modernih stvaralaca, počevši od Tina Ujevića pa do Aleka Vukadinovića. Tumačio je pjesnike poetično i prisno u stilu boemskog života. Suočavao je svoje misli s dubokim i simboličnim slikama svijeta koje nose, odnosno, stvaraju pjesnici. Njegov se složen i iznijansirani pristup, naravno, naslanja na temeljne teorijsko-filozofske analize. Baveći se ključnim temama novovjekovne i moderne filozofije Jokić je svoju kreaciju najviše iskazivao u estetičkim studijama i analizama simboličke i sintetičke poezije. U pjesnicima je vidio iskre razmišljanja o životu, što je zapaženo osmišljavalo njegove filozofske vidike.

U knjigu *Filozofija i poezija*, koja je izašla nepunih mjesec dana prije njegove smrti, Jokić je unio svoje duhovne interese za jedan krug, spoj, suvremenih pjesnika s prostora bivše Jugoslavije. Poeziju tih pjesnika Jokić osmišljava sa stanovišta svoje estetičko-filozofske poezije. Tom se knjigom, na poseban način, može skicirati jedan osobni estetički portret profesora Jokića. Za takav pristup, prema Jokiću, bilo je potrebno bolje poznavati duhovnu sliku i poglede pjesnika. Mnogi filozofi, pjesnici, slikari, kompozitori i drugi umjetnici bili su poznati i ostali u kulturi poznati upravo po neobičnom načinu života, tj. po individualnosti svoje biografije. Upravo je takav pristup brižno njegovao i Jokić. Jokić napominje da se uvijek treba sjetiti divnih misli velikog pjesnika:

»Svaki čovjek može hodati samo po svojoj vlastitoj sjeni.« (Herbert Read)

U tom smislu, Jokić je pratio putanje duha i života svojih omiljenih pjesnika: Tina Ujevića, Rajka Sjekloće, Vita Markovića, Aleka Vukadinovića, Stevana Raičkovića i drugih. O tome književni kritičar Radivoje Mikić piše:

»... očito u želji da i samim izborom pokaže određene naklonosti. Nema sumnje da je Jokić bio uglavnom naklonjen pjesničkim tekstovima koji se mogu označiti kao veoma složeni, ponekad čak gotovo neprozirni. On je želio da kroz analizu upravo takvih tekstova, tekstova koji zahtijevaju izuzetan čitalačko-analitički napor pokaže složenost pjesničkog rada u jeziku, u organiziranju i usklađivanju određenih slojeva jezičkih znakova.« (Radivoje Mikić)

Tumačeći i osmišljavajući filozofsku i estetičku dimenziju njihove filozofije, Jokić se pozivao na T. S. Eliota, prema kojem »poezija ne prepušta svoju volju emociji, nego je bijeg od emocije i ona nije izražavana osobnost, nego bijeg od osobnosti«. Zacijelo, ova je misao ključ za razumijevanje Jokićeva pristupa poeziji i uopće pjesništvu spomenutih pjesnika. Za svakog se pravog stvaraoca može reći da je idealna ličnost. U tom smislu, najbolje nam, prema Jokiću, može pomoći Herbert Read, koji kaže:

»Idealna bi ličnost bio čovjek koji bi uvijek bio sposoban svoje biće prilagoditi kretanju svojih misli i čije bi misli bile uvijek u suglasnosti s univerzalnim; koji bi, u takvim uvjetima, promatrajući sebe strogo nepristrano, rado usvojio onu ideju koja u tom trenutku preuzima vodstvo (...).« (Read)

O odnosu filozofije i poezije možemo govoriti samo pod uvjetom da znamo da otkrivamo *proces stvaranja*. Poslije otkrivanja procesa stvaranja dolazi proces *procjenjivanja*, a potom i način *promicanja* (u vremenu i van vremena) u bit pjesničke imaginacije, tj. u smisao pjesnikova pogleda koji graniči s filozofskom imaginacijom. To je ključni uvjet da se zna jedno umjetničko djelo jer »umjetnost se uvijek penje iznad svoga porijekla«, kako je znao reći Herbert Read.

Jokić se svojim meditiranjem poziva na Crocea, prema kojem, da nije poezije, ne bi se mogla roditi misao i doći do transcendentnog zadovoljstva, kao i osjetiti primjena ljudskog duha.⁴ Najkraće rečeno, ispunjavala ga je harmonija odnosa poezije i filozofije, što će biti predmet naše rasprave u narednom poglavlju.

Problem odnosa filozofije i poezije u Jokićevu diskursu

Jokića je kao filozofa i pjesnika interesirala unutrašnja istina bića. Privlačilo ga je pjesništvo spomenutih autora zato što je u sebi nosio estetsku finoću života. Dakle, on je brižljivo pratio suvremenu jugoslavensku poeziju kao duhovnu cjelinu i svoj zadatak u vremenu vidio je u tom odnosu. U svojoj knjizi na jednom mjestu Jokić piše:

»Još uvijek odgonetam Heideggerovu misao da je jezik kuća bitka, odgonetam je u rijetkim mirnim trenucima šutnje i zamišljenosti. Odgonetam je kada čitam rijetke stihove za mene rijetkih pjesnika: Bečkovića, Vukadinovića, Sjekloće (...) i V. Markovića. Heidegger je tu misao iskazao misleći na stazama 'šumskih putova' svog filozofiranja, ali sigurno i šutećim razumijevanjem poezije velikih pjesnika: Rilkea, Trakla i Hölderlina. Poezija se javlja kao bitna mogućnost čovjeka. Prave draži poezije sastoj se u otkrivačkom (doživljajnom) i stvaralačkom (onome što se nalazi iza stiha vidljive danosti). Jer u ovom slučaju moramo imati na umu da je poezija prikazivačka umjetnost.« (*Filozofija i poezija*)

U tom pravcu zanimljivo je navesti jedno Mikićevo zapažanje:

»... za razliku od filozofa koji u pjesničkim tekstovima traže samo ilustracije za određeni filozofski stav i koncepciju i koji nužno književni tekst reducira na samo jednu komponentu značenje (poruku) (...) on je nastajao pjesničkom tekstu pristupati kao složenoj tvorevini koja nije nastala da bi opslužila neku utilitarnu funkciju i koja se ne može valjano analizirati ako se ne vodi računa o svim komponentama (...). Vujadin Jokić odnos poezije i filozofije ispitivao je u svjetlu između pojmovnog mišljenja (filozofija) i nadoslovne upotrebe jezičkih znakova (poezija), tj. on je nastojao pokazati kako se jedna ista poruka može uobličiti i prenijeti na potpuno različite načine.« (Mikić)

Dakle,

»... filozof uglavnom nastoji govoriti u okvirima jednog pojmovnog sistema, on prije svega nastoji sliku svijeta organizirati pomoću jednog relativno stabilnog sistema pojmova; pjesnik pak uglavnom nastoji sliku svijeta izgraditi kroz jednu, do krajnosti individualiziranu, upotrebu jezičkih znakova. Zbog toga se do poruke pjesničkog teksta mnogo teže dopire: ona je smještena u okviru jednog individualnog koda. Uz sve to, pjesnik i filozof na različite načine tretiraju sam

4

Kad je u pitanju poezija, Croce je izuzetno jasan i precizan: »Poezija se ne stvara običnom čudljivošću zadovoljstva, već prirodnom potrebom. Ona je toliko daleko od toga da bude površna ili da ju je moguće eliminirati, bez nje se ne bi mogla roditi ni misao: Ona je primarna aktivnost ljudskog duha. Čovjek, prije nego što stigne do toga da stvara univerzalne, stvara imaginarne ideje. Prije razmišljanja

jasnog duha, on razumijeva sposobnostima konfuznim i neodređenim; prije nego što može artikulirati izraz, on pjeva; prije nego što govori u prozi, on govori u stihu, prije nego što upotrebljava tehničku terminologiju, on upotrebljava metafore, i za njega je metaforska upotreba riječi isto toliko prikladna kao ona koju mi nazivamo 'prirodnom'.«

jezički znak. Filozofu najčešće nisu pretjerano važni niti u njegovom tekstu mogu imati zasebnu vrijednost pojedini slojevi jezičkog znaka. Zbog toga je filozof najčešće ravnodušan prema zvukovnoj komponenti jezičkog znaka. Pjesnik ne samo što nije, nego mu je zvukovna komponenta veoma važna. Prebacivanjem zvučnomelodijskih obilježja svog teksta na više nivoa, pjesnik ostvaruje onaj status jezičkog znaka po kome se pjesnički tekst razlikuje od svih drugih jezičkih tvorevina, odnosno on zvuk određuje sa značenjem, stvara onu vrstu cjeline/konteksta po kojoj prepoznamo poeziju.« (Mikić)

Mikićevo razmišljanje o Jokićevom filozofsko-poetskom diskursu upućuje nas na promišljanje Jokićevih stavova. Jedan od Jokićevih stavova glasi:

»Poetsko i filozofsko u poeziji i filozofiji, u onom specifičnom, govor su bivstva, koji je najprije razumljiv pjesniku i filozofu, a postoji puna povijena stvarnost. U onom 'nadređenom' istost poetskog i filozofskog iskazana je u jeziku dijaloga, dijaloga najbitnijih, temeljnih entiteta čovjeka samog. Duboko u sebi uvijek započinje taj dijalog. Ali inače prva riječ uvijek mora biti i *noezis* i *poezis*. Kada, naprimjer, što je moguće, *filozofija ima za predmet poeziju*, onda se vidi dosta jednostavan dijalog, s izuzetkom kada filozof 'pusti' poeziju, poetsko, da sama dođe do *riječi*, do govora da *riječ* postane govor kao raz-govor.« (Jokić; podvukao Š. K.)

Dakle, Jokić poeziju poima kao događanje u istinskom smislu. To se događanje se sastoji u otkrivanju svjetlosti u svemu. Na taj se način stvara podsvjesni svijet koji na ovaj način nadilazi i ono umjetničko kao pojedinačno jer u svakom se slučaju poezija ne može, prema Jokiću, zadovoljiti formom umjetnosti.

Filozofija i poezija nisu zaostale za vremenom, naprotiv, one misle budućnost. U povijesti kulture postoji izvjesna teorijska suglasnost između pjesništva i estetike, kao filozofije umjetnosti i filozofije uopće. Kada je riječ o pjesničkoj umjetnosti i filozofiji, onda je tu raz-govor o pjevanju i mišljenju, kao simbolima ljudskog duhovnog djelovanja jer oni kao takvi u povijesti civilizacije počinju zajedno. Na osnovi njihovog konvergiranja nastali su razni tipovi estetskog osjećanja i mišljenja. U poeziji je prisutan poetski sklad, savršenstvo i cjelovitost. Dakle, estetika istražuje poetski izraz, kao i korelate između poezije i filozofije. Tumačenje i kritika pjesništva javljaju se kao umijeća prosuđivanja i doživljavanja. Uz to, oni se javljaju i kao stručno znanje. Na taj način Jokićeva knjiga *Filozofija i poezija* utemeljuje estetiku pjesništva kao otvoreno pitanje suvremenog filozofskog diskursa. Čitav problem odnosa između filozofije i poezije svodi se na pojmove: istina, nada, strpljenje. Na njima i u njima javlja se suglasnost između poezije i filozofije. Jokić u stihovima *svojih* pjesnika otkriva metafizičke spekulacije koje upućuju na transcendentno meditiranje. U tom smislu estetičar upućuje na fiziku kao i na metafiziku pjesme. Jer fizikom se mijenjaju mnogi aspekti postojanja. Prema njemu, kritičar i estetičar moraju se približiti filozofiji i psihologiji ako žele da poezija bude shvaćena u pravom smislu. Znači, kritičar mora izmijeniti svoju funkciju. Jokić je doživio duboko u sebi stvaralački impuls pjesnika i na taj način ušao u osnovna pitanja suvremenog pjesništva s namjerom uspostavljanja harmonije konvergiranja između filozofije i poezije. Jer iz njih je izvukao osnovni stav i doveo apstraktne forme poezije i filozofski razgovor.

»Ono što je Jokića ponajviše opsjedalo bila je želja pokazati što nam poezija govori. Zbog toga je on s posebnom pažnjom prilazio onim pjesničkim tekstovima koji se površnom čitaocu ukazuju kao prazni, kao tekstovi u kojima osim jezičke igre, osim tananog sklopa nema ničega više. Analizirajući takve tekstove Jokić se, sasvim legitimno, služio onim analitičkim procedurama kojima se u filozofiji pristupa neprozirnim tekstovima. U najboljim analizama pjesničkih tekstova Jokić je uspio pokazati na koji se način u njima organizira slika svijeta. A to je bio njegov jedini cilj jer je uvijek težio kloniti se nepotrebnih ambicija.« (Mikić)

Analizirajući strukturu pjesme *Kolovrat* Aleka Vukadinovića, kao kolovrat zvuka i značenja, Jokić izaziva interes kod čitatelja za pamćenjem poezije. On ukazuje posebno na pjesnički jezik jer jezik govori o ljudskim idejama. Sve

to govori da je Jokić kao filozof ustao braniti poeziju od mnogih kritičarskih vulgarizacija i improvizacija tumačenja. Poezija je za Jokića, kao estetičara, bila poticaj na misao. Svaku knjigu svojih pjesnika očekivao je s radozna-
lošću, radošću i suptilnom kritičkom pažnjom. Jasno, svojim tumačenjem poezije proširio je vidike kako estetske, tako i književno-filozofske kritike u našoj kulturi i umjetnosti. Njegovo je ključno geslo bilo:

»Patim i trpim, dakle postojim.«

Prema Jokiću, čitava moderna filozofija oslanja se na mišljenja starih grčkih filozofa, posebno Platona i Aristotela, kao i na povijest ljudskog duha, sve do Hegela i Heideggera. Filozofija i poezija žive i izrastaju iz istih motiva i temelja. Svijest i povijest svjedoče da filozofija i poezija imaju, prema ovom misliocu, isto izvorište i slične misaone putokaze. Jasno, Jokić uporište filozofije i poezije vidi u ljudskoj svijesti jer polaze od istog izvorišta. O tome svjedoče i mnoga djela iz područja fenomenologije i ontologije, gdje se može dokazati čovjekovo najdublje osjećanje svijeta koje je stvoreno još u starim spisima drevne Indije, Irana, posebno kod filozofije veda i upanišada, pa sve do najvećih djela religije, kao što su *Talmud*, *Biblija* i *Kur'an*. Studirajući Jokićeve knjige *Filozofija i poezija*, ovaj se odnos prepliće preko pojmova čuđenja, pitanja, sumnje, kritike, nade, prekoračenja, metafizičke imaginacije na djelu, udaljavanja i razlaganja, daljinske arheologije stiha, ljudskog iskustva, metafizike riječi, metafizike života, sve do metafizike stiha. Dakle, imamo jednu posebnu tvorevinu dubine i besprijeorne inspiracije koje se pjesnički kristaliziraju vođene putom filozofije. Jokić problem filozofije i estetike interpretira prvenstveno razumijevajući diskurs refleksivnih i simbolističkih pjesnika koji su u dosluhu s filozofskim mišljenjem, tako da to djelo nije puko filozofiranje, nego istinsko razumijevanje poezije, tj. promišljanje stiha koji izlazi iz života, kao i života koji dolazi iz filozofije. U ovom djelu on prezentira kreaciju svojih omiljenih pjesnika s jedne strane te daljinske imaginacije s druge strane, pa metafiziku riječi i života. U stihovima prethodno navedenih pjesnika s naših područja on je naišao na jedinstven primjer susretanja i sjeđinjenja filozofije i poezije. U pjesničkom opusu Tina Ujevića i ostalih pjesnika, čije je stihove Jokić filozofski živio, kao svojevrsno umjetničko djelo, on je otkrio bitne kategorije estetskog načina mišljenja i doživljavanja. Prema tome, njegove interpretacije poezije zaslužuju posebnu pažnju književnih kritičara i estetičara, ne samo kao »udžbenički« model razumijevanja i promišljanja pjesničkog djela. Poruka ove Jokićeve knjige mogla bi biti da poeziji trebamo prilaziti s filozofske strane jer pjesnik u najmanje desetak stihova može predstaviti čitav pogled na svijet, ono što je, s druge strane, teoretičaru i filozofu potrebno na najmanje stotinu strana i više. Dakle, poezija ide riječima usko, a mislima široko, i ona se u toj daljini širine susreće s filozofijom. Zato nas simbolistička poezija ne može ostaviti ravnodušnima, nego se nad tim stihovima moramo zaista nagnuti i promišljati uz pomoć filozofije, tj. filozofije uma. Naravno, ovaj problem odnosa posebno naglašavamo i ističemo da bismo pokazali na izboru tema za razumijevanje svijeta mogućnost našeg meditiranja o svakom predmetu i subjektu ponaosob. Na taj način, filozof može shvatiti pjesnika koji kaže: »Odavno se otišlo nebo i izašlo iz sebe«. I dalje: »Zaključat ću te lokotom od zvijezde«.

Valja istaknuti da se ovdje zbililo jedinstvo autora i knjige *Filozofija i poezija* jer je autor istovremeno i filozof i pjesnik. Filozofija i poezija u rijetkim su pojedincima udružene. Riječ je o dva najvažnija duhovna kontinuiteta čovjeka. To je spoj diskurzivnog uma i refleksivne imaginacije. To je put utemeljenja čovjeka u transcendentno iskustvo. Ova dva područja od najranijih

vremena prate jedno drugo. Poezija se služila slikom, filozofija pojmovima. Ali, obje su određivale i određuju bivstvo. I jedna i druga bave se istinom, to je put dovođenja do dijaloga između njih samih. A to je i put razumijevanja.

Napokon, Jokićeve izabrane i objavljene čudesne pjesme *Principi opstanka* (Plav 1986.), kojom je upoznao filozofski svijet čuđenja i zadovoljstva svijeta i života, primjer je susreta filozofije i poezije. Jasno, ta svojevrsna imaginacija pjesme može se dalje razumjeti samo pomoću filozofije. Dakle, filozofija najdublje povezuje različitosti i uspravlja dostojanstvo pjesnika i poezije do najvećih umjetničkih visina. Jokić je kao filozof, estetičar i urednik redovito pratio sve novine koje su se odvijale na relaciji *filozofija–poezija* i osmišljavao ih čisto estetičkim mjerilima. Kao urednik je analizirao misaone pjesme koje je brižljivo birao i tim ih je činom držao vrlo visoko, ne silazeći ispod određene umjetničke razine. Dakako, ispod kritičke granice Jokić nikada nije silazio, ni iz kojeg umjetničkog razloga. Na taj je način ovaj kritičar mnogim svojim kritičkim segmentima znao opomenuti pjesnike i nadvisiti ih svojim promišljanjem, tako da je značajno utjecao na razvoj suvremenog simboliističkog smjera, kao i signalizma. Upravo su njegova estetička mjerila bila predmet pažnje na brojnim kulturnim i književnim manifestacijama. U tom je pravcu Jokić, kao filozof i estetičar, bio prepoznatljiv, upravo zato što je umjetničko djelo podizao do najvećih visina.

Poezija s filozofskim umijećem u svom biću izgrađuje ljudsku komponentu. Svakako, mi umjetničko djelo tumačimo individualno. Svatko od nas, kad pročita jedno djelo, ima različite doživljaje i utiske. U tom smislu, poezija nam pomaže shvatiti samoga sebe. Prije svega da shvatimo ono što povezuje filozofiju i poeziju, a to je događanje. To je unutrašnje vrijeme. Zato Hölderlin s ponosom filozofski pjeva:

»Pjesnički bivstvuje čovjek na ovoj zemlji.«

Ako je u nama nestala čežnja, onda su iz nas nestale i filozofija i poezija i ljubav. Filozofija se ne može uvijek tumačiti kao ljubav prema mudrosti. Mi time želimo demantirati formulacije leksikona. Jer istinska nam filozofija pomaže da tumačimo svijet, da razumijemo druge i sebe. Za nas su filozofija i poezija događanje. Jokić je bio mišljenja da je filozofija ono što nas i rastući svijet sabire. Za nas, koji se na taj način moramo uskladiti sa svojom biti, da težimo k njoj, k drugom. Dakle, estetski gledano, mi postupamo na osnovu svojih prohtjeva, biti. To znači da »biti« ili »egzistirati« doživljavamo tako da nikad ne ispuštamo filozofiju kao način gledanja na svijet, društvo i čovjeka. Ovdje nas filozofija motivira kao način tumačenja umjetnosti i umjetničkih djela. Zato, zacijelo, moramo shvatiti da filozofiju ne možemo poimati kao znanost, nego kao sami duh i um u svom totalitetu. Prema Jokiću, filozofiju i poeziju povezuje *ono estetsko* i *ono etičko* što prožima umjetničko djelo. S druge strane, filozofija dolazi iz uma te se razlikuje od drugih znanstvenih disciplina. U Jokićevu mišljenju, filozofija i poezija nude nam raskošnost duha, a nikako parcijalnost stavova jer filozofijom ulazimo u duh imanencije poezije. Zato, samim razgovorom u odnosu filozofije i poezije, naš je cilj izgraditi estetski kodeks mišljenja i fenomenologiju doživljaja umjetničkog djela, posebno poezije, kao put da se filozof zaštiti od šunda, vanjskog svijeta. Na jedinstven je način promišljao umjetničko djelo u stvaralačkom i »zanatskom« smislu, zatim pomoću mašte i duha. On je bio mišljenja da, ako ove tri komponente nisu sjedinjene, onda umjetnik ne može ostvariti djelo.

Jokić se, poput Heideggera, vraćao antičkoj poeziji i najvećim vrhovima svjetske poezije, i to posebnom stvaralačko-književnom vještinom, analizira-

jući poetsko-filozofsko stvaralaštvo Tina Ujevića. Za njega je kritika istinska i izvođačka vještina, otjelotvorena samim činom estetskog izvođenja »svečanom svadbenom metodom«, kako se znao elegantno izraziti. Na taj način, Jokić se kreativno koncentrirao na proučavanje autentičnog bića poezije. Prema njemu, kritika je – kao moć suđenja, u Kantovom smislu riječi – stvaralačka vještina kojom se oblikuje pjesničko umjetničko djelo. Kad govori o poeziji, on govori iz bića pjesme, iz biti njene misaone strukture. Za Jokića je pjesnički simbol upravo simbol ljudskog stvaralaštva, a znalac takvog umijeća je onaj kritičar koji umjetničko djelo osmišljava i podiže do najvećih stvaralačkih visina. U tom kontekstu, Jokić svoj mislilački proces naziva mimezismom, odnosno poetskim podražavanjem stvarnosti.

Takvo svoje gledište Jokić je izgradio na temelju proučavanja kako filozofije Istoka, tako i Zapada, na čijoj je razini nastalo i neponovljivo pjesništvo Tina Ujevića. Sinonim te specifične estetske igre je doživljaj pjesničkog ostvarenja koji su, prema njemu, najbolje osmislili fenomenolozi suvremenog mišljenja i na taj način skrenuli pažnju na univerzalnost mišljenja, na relaciji filozofija–poezija, koja je postala silbom njegova mišljenja. Misli koje slijede predstavljaju primjer iznalaženja kopči za istinski dijalog između filozofa i pjesnika. Jokić kaže:

»Filozofija i poezija su jedno, isto, pri čemu istost ne shvaćam kao identitet u formalnoj logici, nego kao temeljnost uma čovjeka, njegovog logosa i istine – logosa kao istine i istine kao logosa. Ono 'i' ovdje nikako nije kao ono kod: filozofija i znanost, ili: filozofija i povijest, i slično. (...) Poetsko i filozofsko u poeziji i filozofiji, u onom specifičnom, govor su bivstva, koji je najprije razumljiv pjesniku i filozofu, a postoji puna povijesna stvarnost. U onom 'nadgradnjom' istost poetskog i filozofskog iskazana je u jeziku dijaloga, dijaloga najbitnijih, temeljnih, entiteta čovjeka samoga. Duboko u sebi uvijek započinje taj dijalog. Ali inače prva riječ uvijek mora biti i noezis i poezis. Danas, na primjer, što je moguće, ako filozofija ima za predmet poeziju, onda se vodi dosta jednostran dijalog, s izuzetkom kada filozof 'pusti' poeziju, poetsko, da samo dođe do riječi, do govora, da riječ postane govor kao raz-govor. (...) Filozofiju shvaćam kao razaranje filozofije, pri čemu riječ razaranje shvaćam, kako nas upućuje Beaufret: ako napokon razaraš, neka to bude svadbenim alatom. To su filozofija i poezija, opet, isto: svadbeno razaranje (...). Poetsko je govor koji sabire nas za zvuke i glas onoga što biva s nama samima. Zato i filozofija i poezija ne priznaju i ne poznaju tematske okvire unutar kojih bi imale opravdanje ili različitost. Filozofsko i poetsko ne spadaju ni u kakvo određeno područje ni određeno pitanje kako smo naviknuli tematizirati ostala područja. To je upravo zato što su filozofsko i poetsko sami za sebe temeljno, bitno pitanje i temeljni i bitni odnos. Bitno pitanje nije nikada poznato. Ovo je upravo zbog toga što ono bitno određuje i dira nas same. To je slučaj i s filozofijom i s poezijom (...). U dokazima veze filozofije i poezije davani su mnogostruki argumenti: da ni filozofija ni poezija nemaju opću važnost; da su i poezija i filozofija misao, a ne samo način; da su filozofija i poezija počele zajedno, dugo bile zajedno (...).« (*Filozofija i poezija*)

Dakle, estetika i etika su, prema njegovim istraživanjima, bitno povezane. Takvo jedno držanje omogućilo mu je da do posljednjeg trenutka života bude svega svjestan. Estetika šutnje mu je omogućila da ne dođe u stanje agonije. Život je estetski u tišini. U tom pravcu Jokićeva zbirka stihova *Principi opstanka* upotpunjuju njegov filozofsko-poetski diskurs.

Eros i kozmos

Život filozofa umjetničke orijentacije Vujadina Jokića spojio se sa životom izuzetnog profesora i čovjeka, koji je znao živjeti povučeno u duhu epikurejske filozofije zadovoljstva, nenametljivo, a u isto vrijeme biti u matici mnogih kulturnih zbivanja. I na fakultetu, i u kavani, i na svakom mjestu, Jokić je znao, kao rijetko tko, voditi svoj život, umjesto da život vodi njega. Kada govorimo o njegovoj zbirci poezije, riječ je o spontanim i s lakoćom napisanim refleksivnim pjesmama koje karakterizira motivska i tematska razuđenost. To

je lirika promjene ljubavne svjetlosti, kao inspirativno osmišljavanje stvarnosti, kao uspostavljanje identiteta između dva subjekta. Jokićeve pjesme, iako pisane u najdubljoj zrelosti, vraćaju na početak uvođenja u filozofsko mišljenje, na početku ulaženja u ljubavnu igru, odnosno na početak življenja. U ovim pjesmama nazire se Jokićeva misaona i životna individualnost, kao i njegovo viđenje svijeta.

Pjesme *Principi opstanka* grupirao je, s uvodnom pjesmom »Trenutak«, u dva ciklusna kruga: *Rađanja* (»Ona«, »Venerin brijeg«, »Ljubavni čin«) i *Sve jest* (»Kozmos«, »Stvaralac«, »Riječi«). Radi se o jednoj cjelini. Cjelina su pjesma i ona se javlja kao umjetničko djelo. Cjelina, unutar sebe, otvara oplodnju, rađanje, život, stvaranje i kozmos. Principi opstanka, u pjesničkom značenju, sjedinjuju intermističko i vremensko osjećanje svijeta. Oni su izraženi kao rađanje, kao trajanje, kao strpljenje do egzistencijalnog kraja. U *Principima opstanka*, *eros* se javlja kao *entelehija duše*, a *stvaralac* kao *entelehija kozmosa*. Kao takvi, ovi principi otvaraju čovjekovu dušu, a odražavaju se kroz ključne kategorije *brige* i *sumnje*. Ovdje se *eros* manifestira kao *opstanak*, a *kozmos* kao *postanak*. Dakle, *eros* se javlja kao *logos života*. Za filozofa-poetu ljubav je dana principom, geslom, kao neprestana životna magija i inspiracija. On pjeva o postojanju bitnog u životu čovjeka, tj. o ljubavi. Pjesnik ne može zamisliti čovjeka bez prisustva erosa u realnim i irealnim kozmičkim dimenzijama. Ključni motiv koji proizlazi iz Jokićeve lirike je drugo Ja. Drugo Ja doima se kao suosjećanje, sudoživljavanje, suprožimanje. Poeta je dirnut samoćom. Njega nosi *eros*, a tangira *kozmos*.

Jokić je filozof-pjesnik relacija, njegove pjesme posjeduju vitalnost i snagu životne poezije. Za njega je pjesma trenutak, što pokazuje i istoimena uvodna pjesma, ali trenutak koji nosi vječnost. Da ilustriramo:

»Ništa
Sve
Nikad više

Praznina
Punoća
Nikad više

Prošlost
Sadašnjost
Nikad više

Početak kraja
Kraj početka
Nikad više

Uzbuđenje
Ekstaza
Nikad više

Dođosmo
Jesmo
Nikad više« (*Trenutak*)

Taj trenutak, dan u trijadi, po ugledu na haiku poeziju, s trećim zajedničkim stihom »nikad više« pesimistički je izgradio kod samog stvaraoaca svojevrsan civilizacijski strah. Kod Kierkegaarda, primjera radi, imamo pojam trenutka, a taj je trenutak vječnost.

Rađanje je dano kroz trojstvo, trojstvo riječi, ono najduže traje. Oplodnja ide od prirodnog nagona. Zato je prva pjesma *Ona* najduža jer inicira rađanje. Kad je u pitanju rađanje – sve to ona govori. Jer ljubavni je čin po želji. Taj čin predstavlja beskraj. U pjesmi *Ona* pjesnik se obraća kroz drugu osobu. To je pjesma uspostavljanja dijaloga, tj. mogućnost da se omogući izvjesna parabola doživljaja na relaciji Ja–Ti (ovdje se javlja i drugi dijalog između pjevanja i mišljenja, koji kroz povijesnu civilizaciju korača ruku pod ruku). To je bio stres, drhtaj i ništa više. Beskraj je veza s njim. Rađanje – to su one proturječnosti, ono što nam je najželjenije, a mi ga najmanje imamo. To je, dakle, vječita težnja prirode u cjelini. To je težnja za rođenjem, ali rođenjem u najfinijem smislu riječi. Začeće (rođenje) se javlja kao najbolnije i najkraće, i žena sama, kao i priroda, željela bi od ljubavnog čina napraviti vječnost. Ali, kao po pravilu, dešava se prirodni paradoks, da to što treba biti vječnost, traje kratko, tren, samo je iskra. Zato je Vujadin Jokić, kao filozof i pjesnik, *beskraj* namjerno potencirao više puta u jednoj istoj pjesmi. U pjesmi se rađanje pojavljuje kao vječiti čin. Ono je tren, ali tren neprestanog trajanja. Jasno, u pojedinačnom je samo tren. To je veza s pravom i drugom pjesmom. Jokić je, poput Heideggera, konačnost uzeo kao kraj. Taj kraj je meta-fizičko stanje, morao bi biti *Kozmos*, ali na kraju u uobičajenom smislu riječi. To je kraj kojim se otkriva biće. I kod Jokića se javlja prisutno skriveno, kao što je slučaj s modernim metafizičarima. No, pored svega, javlja se ovdje i fenomen zaborava kraja, i to u vidu ljudskog opstojanja – čime se i čovjek omogućuje. Kraj ovdje ne znači završetak, nego proširenje. U tome se ogleda blizina Heideggerova i Jokićeva viđenja kraja.

U poetskom krugu *sve jest*, svaka pjesma izlazi iz prethodne. Sve jest – to je Kozmos. Ono što je u prethodnom ciklusu bio eros – sada je ovdje Kozmos. U pjesmi *Kozmos* sve je dano kroz prizmu pitagorejstva. Tako možemo sa sigurnošću reći da je ovdje prepjevana određena dimenzija Pitagorine filozofije. Sve je dano u obliku pitanja i sama se pitanja dovode u pitanje. Jer poezija se, kao i filozofija, javlja kao pitanje. Dakle, i u filozofiji i u poeziji su najvažnija. Tko zna pitati, postoji mogućnost da zna i filozofirati i pjevati. Pjesma *Stvaralac* je nastala iz vječnog odnosa znanja i neznanja. Taj koji artikulira svoju moć može napraviti čuda. Ovdje se sumnja pojavljuje kao ključna kategorija. Iz sumnje nastaje Djelo. Ono se prvenstveno javlja na relaciji čekanja i mijenjanja stanja između vjerovanja i nevjerovanja, a taj odnos nije uvijek isti. Epilog ovog ciklusa čini pjesma *Riječi*. Ona simbolizira sunčana suglasja. To mi neprestano vrebamo. U pitanju je traženje i vrebanje riječi. Vreba se suglasje, poistovjećenje. To mi svi radimo. Filozof-poeta govori:

»Radi riječi je rad
Kojim duh tka materiju
Zato je nebo najveća rječitost
Nebo kazuje i djelo ruku
Riječi su kazivanje svesvijeta
Zato je pjesma najveće veselje riječi.«

Dubina i misaonost Jokićeve lirike ogleda se u simboličnom svakodnevnom egzistiranju. Tu otvaramo dvije poetske zone u neobičnom obliku zone unutrašnjeg svijeta i zone vanjskog svijeta. Međutim, u ovoj se lirici miješaju dva sloja – realni i irealni – upotrebom filozofske metode nadilaženja. Dakle, radi se o unutrašnjem stanju, o suprotnoj viziji i inspiraciji. Jokićeve pjesme su oslobođene raznih oblika predrasuda. One posjeduju vitalnost i snagu poezije kao kulturne potrebe. Kao takva ona nije izraz samo mladosti. Jer kroz

Jokićeva liriska stihovanja prelazi se u tišinu, a kroz tišinu navire – sjećanje. To sjećanje sadrži oblike dubokog Kozmosa, nevidljivog prostora i kraja, što ide u područja meta-fizike. Ovdje je filozofski osmišljen prostor, a vrijeme je pjesnički naslikano. Svaka od Jokićevih pjesama izazov je za kritičare i o svakoj se može napisati studija, ogled. Ovdje se *riječi* poistovjećuju s *logosom* i sjećanjem u Platonovu smislu riječi. Pjesme *Principi opstanka* Vujadina Jokića su neobično i sasvim izuzetno umjetničko ostvarenje. One su pisane slobodnim i sažetim stilom i svojom suptilnošću dosežu modernitet vremena. Teme pjevanja su neuhvatljive i višedimenzionalne, ali se u njima susreću odgovori na mnoga filozofska pitanja. Jokićeve pjesme govore o čudesnoj moći erotskog i kozmičkog u životu čovjeka. Radi se o predodžbama o prostoru i vremenu, zatim o sudbonosnim relacijskim odnosima erosa i kozmosa. U ovoj lirici podjednako su važni osjetilni i nadosjetilni sadržaji doživljavanja svijeta. Riječ je o čovjekovoj duševnosti i duhovnosti.

Ako govorimo o struktuiranju Jokićeve pjesme onda, svakako, trebamo istaknuti da je riječ o filozofsko-poetskoj metaforizaciji slike. Imaginirani nivo pjesme govori o pjesnikovom vezivanju za uspon životnog doživljaja na estetski način, a to je sudbina igre i njegove pjesme. Sve je to dano kroz daljinu. Dakle, riječ je o pjesmama koje dosežu nivo estetskog fenomena. Pjesnik svoje slike dovodi imaginacijom u stanje opstanka – postojanja, u sferu stvarnosti. Pogled na Jokićevu poetsku sliku, u prvom redu, poetske su sveze:

»Curi mi sok ljubavne nade
otiču duboke života snage«;

»Ispijam otrov kojemu nema ravna
Ljubavna esencija nagriza i rastvara sve«;

»Htjela sam ščepati svoju žrtvu
I navesti je na Djelo«;

»Čujemo opčinjeni Bogove
Tišina nije svojstvo Kozmosa
Koncept je to nebeskih tijela
Zvuci su to određenih brojeva
Zvijezde su tonovi Kozmosa
A sfere umilna muzika« (...)

Atmosfera Jokićeve lirike je dah i teško uhvatljivi i vidljivi sladunjavi trenutak što se ledi u čovjeku kao tren, kao vječnost, što dolazi u prvi plan – Duša. U njegovim se pjesmama naziru anticipacije filozofskih ideja, koje se u razvijenom obliku nalaze ne samo u njegovim filozofskim radovima nego i u poznatim djelima iz čitave dosadašnje filozofije. *Principi opstanka* u prvom kontekstu odišu blagim optimizmom koji se odražava kao zanos i kao mogućnost čovjekovog opstanka. Međutim, Jokićeva je lirika lirika tuge, patnje, nostalgije i svojevrsne sjete. Cilj filozofa-poete ogleda se u tome da se postigne unutrašnji sjaj i Nirvana kao sinteza jedinstvenog zanosu i vjere u opstanak. Ovdje je riječ o opstanku kao imanentnom i inteligibilnom stanju, ne u darvinističkom smislu. Dakle, ovdje se pjesma javlja kao umjetnost, tj. kao način postojanja čovjeka, odnosno kao smisao življenja. Jasno, *pjesma se pojavljuje* kao odgovor na život. Jer Jokićev je život je u sućini bio velika tuga i patnja filozofske sumnje i iskušenja.

Završna riječ

Na kraju bismo iznijeli neke osobne stavove koji obavezuju da se Jokić kao mislilac treba sačuvati od zaborava. Naime, da bismo se temeljitije upoznali sa životom i djelom Vujadina Jokića, na temelju raspoložive argumentacije i dostupnih istraživanja, sačinili smo ilustrativnu kronologiju života i djela ovog filozofa, u svrhu pamćenja Jokićeve duhovnosti, što će biti zadatak budućih istraživača Jokićeva života i djela.

Bio je specifičan po svojim predavanjima i istupima u javnosti. Odavao je utisak obrazovanog, visoko prosvijećenog gospodina s odmjerenim ukusom. Primjerno je djelovao u svim kolegijalnim raspravama i ilustrativno nagovještavao smisao dijaloga. Mnogi su isticali, kao Jokićevu paradigmu, kako podnijeti stručni referat na simpoziju i otvoriti diskusiju s novim pitanjima i odgovorima. Zbog toga je uživao respekt od strane filozofa beogradskog kruga, koje je okupljao oko časopisa čiji je bio urednik. Posjedovao je osjećaj za mjeru, kao i putokaz, kako ići naprijed. S takvim pristupom, ulazio je u visoke krugove, izazivao divljenje kod mladih filozofskih djelatnika, koji su ga slijedili i vrlo često citirali. Teško je raspravljati pred otvorenim pitanjima vremena koja je problemski rabio i kreativno promišljao. Njegova filozofska misao izlazi iz konteksta uobičajene ideologijske filozofije druge polovice 20. stoljeća koja je mahom bila vezana za marksističku provenijenciju. Doista, Jokić je umjetnički promišljao Marxa, ali nije pripadao marksizmu, nego fenomenologiji koja proizlazi iz Husserlove i Heideggerove tradicije. U tom kontekstu, Jokić je gledao na ideologizaciju filozofije kritički iz daljine. Uvijek se ponašao dostojanstveno, svjetski i humano pred otvorenim pitanjima vremena. Njegova je filozofija aktualna jer nije bila zarobljena u dijalektičkim postulatima, nego je on svoj filozofski autoritet izgrađivao na temelju najslobodnije tradicije francuskog prosvjetiteljstva i njemačke klasične filozofije.

Tko je, dakle, bio Vujadin Jokić? Bez sumnje, bio je to tihi filozof, koji je prolazio vremenom, a kojemu se mali broj tadašnjih filozofskih zaposlenika bio spreman javiti upravo zbog njegova izuzetnog kapitala filozofskog znanja, o čemu izražavaju svoja *svjedočenja* i *gledišta* vodeći mislioci i profesori njegova vremena – i kasnije.